

АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ЗАБОРГОВАНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

© Волович О.Б., 2013

Обґрунтовано необхідність аналітичного забезпечення управління заборгованістю підприємства, визначено основні інформаційні потреби менеджменту щодо заборгованості, досліджено методiku аналізу заборгованості з метою інформаційного забезпечення управління нею.

Ключові слова: заборгованість підприємства, методи аналізу заборгованості, інформаційне забезпечення управління заборгованістю.

O.B. Volovich

Ukrainian Academy of Printing

ANALYTICAL OF SUPPORT DEBT MANAGEMENT GROUP

© Volovich O.B., 2013

The necessity of analytical support management of indebtedness company is substantiated, the main information needs of management regarding indebtedness are identified, and methods of indebtedness analysis to informational management support are researched in the article.

Key words: indebtedness company, methods of indebtedness analysis, informational support of indebtedness management.

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Сучасна глобальна економічна криза негативно вплинула на фінансово-майновий стан переважної більшості суб'єктів господарювання. Це стосується загострення дефіциту доступних фінансових ресурсів, що зумовило кризу неплатежів та накопичення значних сум заборгованостей на балансах підприємств. Своєю чергою, “заборгованість між підприємствами набула загрозливих ознак для стабілізації та подальшого розвитку економіки, оскільки вона пов'язує ланцюгом взаємної заборгованості всі підприємства, суб'єктивно втягує у своє коло також прибуткові та платоспроможні підприємства...” [1, с. 174]. Отже, заборгованість є не лише наслідком настання фінансово-економічної кризи, але й об'єктивним чинником, який провокує її подальший розвиток. У таких умовах управління заборгованістю набуває ще більшої актуальності як на мікрорівні (менеджменту підприємств), так і на макрорівні (органів державної влади) задля зведення її обсягів до економічно обґрунтованих рівнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми управління заборгованістю підприємств у своїх працях досліджували багато науковців – як українських (зокрема, І.О. Бланк, В.О. Гуня, Є.В. Дубровська, Т.С. Єдинак, Н.С. Ільяшенко, Л.О. Лігоненко, М.М. Нашкерська, О.А. Подолянчук, А.П. Сиротинська, М. Стельмах, Л.В. Таратута, О.М. Угляренко, Л.В. Харакоз, Н. Хрущ та багато ін.), так і зарубіжних (Є. Брігхем, М. Гольцберг, Бек Л. Хасан, Ван Дж. Хорн та ін.). Управління заборгованістю і розрахунковими відносинами підприємств та його інформаційне забезпечення були об'єктами дисертаційних досліджень І.О. Власової (Облік розрахунків з дебіторами та кредиторами, 2005 р.), Г.О. Куденка (Удосконалення механізму зниження заборгованості за електроенергію електропостачальних підприємств, 2004 р.), Н.М. Новікової (Управління дебіторською заборгованістю торговельного підприємства, 2008 р.), К.С. Сурніної (Удосконалення обліку дебіторської і кредиторської заборгованості промислових підприємств, 2001 р.), В.В. Храпкіної (Синтез системи оперативного управління дебіторською заборгованістю під-

приємства, 2007 р.), Л.В. Черненко (Управління дебіторською заборгованістю в аграрних підприємствах, 2007 р.). Розвиток методичних підходів до аналізу заборгованості підприємств у своїх працях розглядали О. Белокоз, І. Гнеушева, Н. Ізмайлова, О.С. Кривоконь, О.Г. Лищенко та інші українські науковці.

Ознайомившись з результатами досліджень цих науковців, можна зробити висновок, що на переважній більшості українських підприємств інформаційному забезпеченню управління заборгованістю уваги приділяють недостатньо. “Більшість вітчизняних підприємств приймають рішення стосовно утворення і погашення дебіторської заборгованості на інтуїтивній основі. Часто з цього питання відсутня навіть більш-менш обґрунтована і постійна політика” [2, с. 34].

Цілі статті полягають у дослідженні методичного інструментарію аналітичного забезпечення управління заборгованістю підприємства.

Виклад основного матеріалу. Менеджмент заборгованості підприємства виконує декілька функцій та спрямований на виконання низки прикладних завдань. М.Д. Білик, досліджуючи організацію управління дебіторською заборгованістю підприємства, серед функцій відповідного структурного підрозділу виділяє аналітичну, а одним з напрямів його діяльності – інформаційно-методичне забезпечення [3, с. 34]. Не заглиблюючись у розгляд доцільності та необхідності створення окремого структурного підрозділу з управління заборгованістю (це не є метою статті), все ж варто погодитись із тим, що ефективність управління заборгованістю значно залежить від якості його інформаційного забезпечення, яке, своєю чергою, ґрунтується насамперед на аналізі наявної інформаційної бази щодо заборгованості підприємства. Тобто аналіз заборгованості в системі управління підприємством повинен бути спрямований на задоволення інформаційних потреб менеджменту при прийнятті відповідних управлінських рішень щодо утворення, погашення чи регулювання заборгованості.

Передусім менеджмент підприємства цікавитиме інформація щодо:

- величини, динаміки, складу і структури його заборгованості;
- якості заборгованості;
- причин, які зумовили виникнення та існування (непогашення) заборгованості;
- частоти виникнення та погашення заборгованості;
- впливу заборгованості на фінансовий стан підприємства;
- доцільності вкладання коштів у заборгованість підприємства тощо.

Кожний з вищенаведених інформаційних запитів менеджменту може бути задоволений за допомогою застосування відповідного методичного інструментарію аналізу заборгованості (таблиця).

Оцінюють рівень і динаміку заборгованості підприємства за допомогою методик порівняльного (горизонтального) та трендового аналізу. При цьому здебільшого використовують показники абсолютних і відносних відхилень заборгованостей, темпів їхнього росту та приросту.

Для аналізу складу та структури заборгованості доцільно використовувати методики групування та вертикального аналізу. Розподіляють заборгованість на групи за певними критеріями, які залежать насамперед від мети аналізу. При цьому спершу проводять типологічне групування (за терміном погашення, об’єктом виникнення, видом контрагента, забезпеченістю, валютою розрахунків, формою погашення, видом діяльності тощо), а потім структурне, яке передбачає обчислення питомої ваги кожної групи в загальній сумі заборгованості підприємства.

Найважливішим з погляду управління є розподіл заборгованості підприємства за термінами погашення. Поділ заборгованості на довготермінову та поточну необхідний для оцінювання ліквідності та платоспроможності підприємства. Крім того, групують поточну заборгованість за термінами її виникнення, найчастіше виділяючи такі “вікові групи”: до 30 днів, від 31 до 60 днів, від 61 до 90 днів та понад 90 днів. Таке групування необхідне як для фінансового планування, так і для контролю, зокрема для своєчасного виявлення протермінованої, сумнівної та безнадійної заборгованості.

**Аналітично-методичний інструментарій в інформаційному
забезпеченні управління заборгованістю підприємства**

Інформаційні потреби менеджменту для управління заборгованістю підприємства	Основні методики аналізу, які застосовують для задоволення відповідних інформаційних потреб
Величина, динаміка, склад і структура заборгованості	Методика порівняльного аналізу (горизонтальний і вертикальний аналіз заборгованості)
Якість заборгованості	Групування заборгованості (насамперед за термінами виникнення) для виявлення її елементів з високим рівнем ризику непогашення (протермінованої, безнадійної тощо)
Причини, які зумовили виникнення та існування (непогашення) заборгованості	Факторний аналіз заборгованості (детермінований чи стохастичний)
Частота виникнення та погашення заборгованості	Аналіз оборотності заборгованості та періодичності її інкасації
Вплив заборгованості на фінансовий стан підприємства	Аналіз обсягів вивільнення чи зв'язування оборотних коштів внаслідок зміни величини заборгованості; аналіз співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованостей як резервів взаємного погашення тощо
Доцільність вкладання коштів у заборгованість підприємства	Аналіз ефективності вкладання коштів у заборгованість підприємства

Для поглибленого аналізу якості заборгованості насамперед досліджують наявність в її складі величину та питому вагу протермінованої заборгованості. При цьому Л.О. Лігоненко та Н.М. Новікова рекомендують розраховувати показник рівня протермінованості заборгованості ($P_{протерм}$) за формулою:

$$P_{протерм} = \frac{З_{протерм}}{З_{заг}} * 100\%, \quad (1)$$

де $З_{протерм}$ – сума протермінованої заборгованості підприємства; $З_{заг}$ – загальна сума заборгованості підприємства [4, с. 61].

За своєю суттю показник рівня протермінованості відображає питому вагу протермінованої заборгованості підприємства в загальному обсязі його заборгованості. Цей показник розраховують окремо щодо дебіторської та кредиторської заборгованостей, а також оцінюють його динаміку. Сприятливим для підприємства, безперечно, є зниження цього показника в динаміці (як щодо дебіторської, так і щодо кредиторської заборгованостей), а оптимальним – нульове значення рівня протермінованості заборгованості.

За наявності в складі активів протермінованої заборгованості необхідно детально дослідити її склад в розрізі контрагентів і об'єктів виникнення. Особливо ретельно потрібно проаналізувати протерміновану дебіторську заборгованість, оцінити ймовірність її погашення та ризик перетворення на сумнівну чи безнадійну, оскільки така заборгованість уособлює втрачені активи підприємства.

Проф. І.О. Бланк для характеристики протермінованої дебіторської заборгованості пропонує використовувати показник її середнього “віку” ($ВП_{\text{оз}}$) (2):

$$ВП_{\text{оз}} = \frac{\overline{ДЗ_{пр}}}{O_o}, \quad (2)$$

де $\overline{ДЗ_{пр}}$ – середній залишок протермінованої дебіторської заборгованості в аналізованому періоді; O_o – односторонній оборот з реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) [5, с. 143].

На нашу думку, економічний зміст запропонованого проф. І.О. Бланком показника не відповідає його назві. Вік заборгованості асоціюється насамперед з тривалістю періоду часу від моменту її виникнення до звітної дати, тоді як формалізований у (2) показник $ВП_{\text{оз}}$ відображає термін покриття виручкою протермінованої дебіторської заборгованості. Більше того, значення

показника $ВП_{об}$ може бути меншим за одиницю, що робить твердження “середній вік протермінованої дебіторської заборгованості менше одного дня” взагалі абсурдним (коли вона стала протермінованою?). Фактично цей показник характеризує не вік заборгованості, а потенційні втрати у вимірнику одноденного обсягу діяльності підприємства та є обернено пропорційним до показника оборотності протермінованої дебіторської заборгованості.

У разі виявлення протермінованої, сумнівної чи безнадійної дебіторської заборгованості її необхідно глибоко дослідити. Насамперед необхідно встановити контрагентів, у відносинах з якими виникла така заборгованість, умови її виникнення та задекларовані (в угодах чи усно) терміни і форми погашення, а також з'ясувати причини непогашення. Результати проведеного аналізу є інформаційним підґрунтям для прийняття рішень щодо вжиття відповідних заходів з ліквідації таких заборгованостей та недопущення її виникнення в майбутньому (зокрема і через припинення співпраці із неплатоспроможними контрагентами).

При виявленні протермінованої кредиторської заборгованості необхідно з'ясувати причини її непогашення та оцінити потенційні ризики, пов'язані з виставленням підприємству претензій з боку кредиторів чи вимог сплати штрафних фінансових санкцій.

З метою інформаційного забезпечення управління заборгованістю підприємства аналізу її стану, структури та динаміки є недостатньо. Визначальним для прийняття управлінських рішень є виявлення основних факторів, які зумовили такий стан, структуру і динаміку заборгованості. З цією метою проводять факторний аналіз заборгованості підприємства.

Вибір методики факторного аналізу заборгованості залежить насамперед від виду факторів та характеру їхнього впливу на неї. За наявності функціонального зв'язку між факторами та результативним показником, який характеризує заборгованість підприємства, використовують методику детермінованого факторного аналізу, що передбачає застосування зокрема таких методів, як ланцюгових підстановок, абсолютних різниць, відносних різниць, індексного тощо. При цьому для отримання об'єктивних результатів важливо правильно вибрати факторну модель та послідовність дослідження впливу факторів.

Досліджують вплив факторів на величину заборгованості за умов імовірнісного (кореляційного) зв'язку між ними за допомогою методики стохастичного аналізу, одним з найпоширеніших методів якої є метод найменших квадратів.

Методику детермінованого факторного аналізу часто застосовують при дослідженні якісних характеристик заборгованості. Зокрема Л.О. Лігоненко та Н.М. Новікова у своїй монографії пропонують таким чином аналізувати зміну періоду обороту заборгованості [4, с. 60, 61].

На перший погляд видається, що методику детермінованого факторного аналізу можна застосувати до формалізованої моделі будь-якої якісної характеристики заборгованості. Проте така думка є хибною, оскільки не кожна формула розрахунку певного індикатора заборгованості є факторною моделлю, бо показники, які в ній фігурують, не завжди є факторами, що впливають на перебіг того чи іншого явища чи процесу, а всього лише їх певними якісними характеристиками. Наприклад, інколи в літературних джерелах можна натрапити на аналіз впливу на величину заборгованості виручки від реалізації та її оборотності, але такий аналіз, на нашу думку, не можна вважати факторним, оскільки оборотність заборгованості не є її повноцінним фактором, а лише окремою якісною характеристикою, що залежить від багатьох чинників. Загалом на величину заборгованості підприємства впливає чимало факторів, проте для їх дослідження необхідно застосовувати методику стохастичного, а не детермінованого аналізу, оскільки зв'язок між ними та величиною заборгованості є кореляційним.

Ще однією визначальною для управління характеристикою заборгованості є її оборотність, яку характеризують відповідним коефіцієнтом та періодом обороту.

Період обороту заборгованості вказує на середню тривалість одного обороту коштів у заборгованості. Деякі автори стверджують, що цей показник також відображає середній термін погашення (інкасації) заборгованості. На нашу думку, така оцінка періоду погашення не буде об'єктивною, з цією метою доцільніше використати показник, запропонований у [4, с. 60] (3):

$$P_{noz} = \frac{\bar{Z}}{O_{noz}} * D, \quad (3)$$

де P_{noz} – середній період погашення заборгованості; \bar{Z} – середній залишок заборгованості за аналізований період; O_{noz} – валовий оборот за операціями з погашення заборгованості за аналізований період.

Основна відмінність показника періоду погашення заборгованості від показника періоду її оборотності полягає в тому, що в методиці його визначення враховують не валовий оборот з реалізації (за виручкою чи собівартістю), а оборот за операціями безпосереднього погашення заборгованості, що і обґрунтовує вищий рівень об'єктивності цього показника. Проте цей показник є доволі трудомістким у розрахунку, оскільки проблематично визначити обсяг операцій з погашення заборгованості, що зумовлено такими чинниками:

- заборгованість може бути погашена не лише грошовими коштами, отже, визначити загальний обсяг погашення лише касовим методом неможливо;

- сучасна методика бухгалтерського (синтетичного) обліку передбачає відображення заборгованості на рахунках при будь-яких операціях продажу чи придбання (крім торгівлі за готівку), навіть якщо оплата відбувалась в один день з передаванням активів (заборгованість відкривається одним бухгалтерським проведенням і відразу погашається іншим). Тому визначити загальний обсяг погашення заборгованості лише за дебетовими чи кредитовими оборотами рахунків заборгованості неможливо. Для цього необхідно використовувати аналітичні дані, що потребує більших затрат часу.

Аналіз оборотності заборгованості має і важливе прикладне значення для управління грошовими потоками підприємства, оскільки дає змогу визначити обсяг вивільнених чи додатково зв'язаних активів. А саме, збільшення оборотності дебіторської заборгованості та зменшення оборотності кредиторської заборгованості призводять до вивільнення грошових коштів підприємства, і навпаки, зменшення оборотності дебіторської заборгованості та збільшення оборотності кредиторської заборгованості зумовлюють додаткове зв'язування коштів у розрахунках. Обсяг вивільнених чи додатково зв'язаних коштів внаслідок зміни оборотності заборгованості ($ДОК_{к-д}$) вітчизняні науковці пропонують визначати за формулою (4) [6, с. 358]:

$$ДОК_{к-д} = (P_{обкз} - P_{обдз}) * ОД, \quad (4)$$

де $ОД$ – одноденний дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг).

Додатне значення цього показника відображає обсяг вивільнених внаслідок зміни оборотності коштів, а від'ємне – обсяг додатково зв'язаних коштів.

Н.М. Новікова для аналізу співвідношення дебіторської та кредиторської заборгованості пропонує розраховувати коефіцієнт симетричності розрахункової політики ($К_{сим}$) (5) [7]:

$$К_{сим} = \frac{\bar{ДЗ}}{\bar{КЗ}} \quad (5)$$

У спеціальній літературі з економічного аналізу для оцінювання впливу заборгованостей на фінансовий стан підприємства автори рекомендують складати розрахунковий баланс заборгованостей, який відображає рівень покриття дебіторською заборгованістю кредиторської.

Одним з визначальних напрямів аналізу заборгованості є дослідження її впливу на ефективність функціонування підприємства. При цьому науковці рекомендують насамперед визначити ефект від відволікання оборотного капіталу в дебіторську заборгованість. Зокрема проф. І.О. Бланк пропонує розраховувати суму ефекту від інвестування коштів у дебіторську заборгованість покупців ($Е_{дз}$) (6):

$$Е_{дз} = Пр_{дз} - ПВ_{дз} - ФВм_{дз}, \quad (6)$$

де $Пр_{дз}$ – додаткова сума прибутку, отриманого внаслідок збільшення обсягу реалізації у зв'язку з наданням кредиту покупцям; $ПВ_{дз}$ – поточні витрати підприємства, пов'язані з організацією

кредитування покупців та інкасацією дебіторської заборгованості; $\Phi Bm_{ДЗ}$ – сума прямих фінансових втрат від неповернення дебіторської заборгованості покупцями [5, с. 143–144].

Проте практичне застосування цієї методики пов'язане з певними труднощами, оскільки не завжди можливо із загальної суми прибутку підприємства об'єктивно виокремити (ідентифікувати) ту частину, яка зумовлена саме збільшенням обсягу реалізації через надання кредиту покупцям.

Л.О. Лігоненко та Н.М. Новікова стверджують, що при оцінюванні ефекту від інвестування коштів у дебіторську заборгованість покупців необхідно враховувати ще й додатковий прибуток внаслідок збільшення виручки за рахунок зниження цін, а також вартість кредиту, якщо кошти, що відволікаються у дебіторську заборгованість, отримано в кредит [4, с. 65–66].

Крім ефекту як абсолютного показника, І.О. Бланк, Л.О. Лігоненко та Н.М. Новікова рекомендують визначати відносний показник – коефіцієнт ефективності інвестування коштів у дебіторську заборгованість ($k_{ЕДЗ}$) (7):

$$k_{ЕДЗ} = \frac{E_{ДЗ}}{ДЗ}. \quad (7)$$

Проте отримання додаткового доходу чи прибутку – не єдиний критерій доцільності інвестування коштів у дебіторську заборгованість. Визначальним є також критерій фінансової спроможності відволікання коштів. Для його обґрунтування Л.В. Таратута пропонує розраховувати можливу суму обігового капіталу, що направляється у дебіторську заборгованість за товарним (комерційним) і споживчим кредитом ($OK_{ДЗ}$) (8):

$$OK_{ДЗ} = \frac{OP_K * k_{с/ц} * (\overline{ПНК} + \overline{ПП})}{360}, \quad (8)$$

де OP_K – запланований обсяг реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) у кредит; $k_{с/ц}$ – коефіцієнт співвідношення собівартості і ціни продукції (товарів, робіт, послуг), виражений десятковим дробом; $\overline{ПНК}$ – середній період надання кредиту покупцям; $\overline{ПП}$ – середній період протермінування платежів за наданими кредитами [8, с. 225].

Розраховану можливу суму обігового капіталу, що направляється у дебіторську заборгованість за товарним (комерційним) і споживчим кредитом, порівнюють із реальними фінансовими можливостями підприємства.

Аналізуючи ефективність відволікання обігового капіталу у дебіторську заборгованість, необхідно також враховувати такі фактори, як інфляція (чи покриває додатково отриманий прибуток втрати від знецінення коштів) та можливість альтернативного вкладення коштів. Для цього доцільно порівняти коефіцієнт ефективності інвестування коштів у дебіторську заборгованість з індексом інфляції та альтернативним рівнем прибутковості активів (наприклад, ставкою дисконту).

Висновки і пропозиції подальших досліджень. Формування ефективної політики управління заборгованістю підприємства потребує якісного інформаційно-аналітичного забезпечення, яке дасть змогу менеджменту оцінити стан заборгованості, динаміку її зміни, якість та ефективність, а також ризики, пов'язані з можливим її непогашенням. Лише на підставі об'єктивної та своєчасної інформації можна прийняти обґрунтовані управлінські рішення щодо подальшого планування та контролю заборгованості, доцільності інвестування коштів у неї та оптимізування пов'язаних з цим ризиків. Перспективою подальших досліджень у цій предметній сфері мало б стати обґрунтування методів управління заборгованістю з метою приведення її обсягу, структури та якісних характеристик до прийнятних параметрів.

1. Білик М.Д. *Фінансовий аналіз : навч. посібник / М.Д. Білик, О.В. Павловська, Н.М. Притуляк, Н.Ю. Невмержицька. – 2-ге вид., без змін. – К.: КНЕУ, 2007. – 592 с.* 2. Черненко Л.В. *Управління*

дебіторською заборгованістю в аграрних підприємствах: дисертація на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 – економіка та управління підприємствами / Л.В. Черненко. – Київ, 2007. – 241 с. 3. Білик М.Д. Управління дебіторською заборгованістю підприємств / М.Д. Білик // *Фінанси України*. – 2003. – № 12. – С. 24–36. 4. Лігоненко Л.О. Управління дебіторською заборгованістю підприємства: навч. посіб. / Л.О. Лігоненко, Н.М. Новікова. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – 275 с. 5. Бланк І.А. *Финансовый менеджмент: Учебный курс* / І.А. Бланк. – К.: Ника-Центр, 1999. – 528 с. 6. Кіндрацька Г.І. *Економічний аналіз: навч. посіб.* / Г.І. Кіндрацька, А.Г. Загородній, М.С. Білик. За ред. А.Г. Загороднього. Серія “Дистанційне навчання”. – № 31. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2005. – 428 с. 7. Новікова Н.М. *Управління дебіторською заборгованістю торговельного підприємства: дисертація на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 – економіка та управління підприємствами* / Н.М. Новікова. – К., 2008. – 200 с. 8. Таратута Л.В. *Управління поточною дебіторською заборгованістю в умовах кризи* / Л.В. Таратута // *Сталий розвиток економіки: Всеукр. наук.-виробнич. журнал*. – 2011. – № 4. – С. 220–228. 9. Єдинак Т.С. *Проблеми управління дебіторською заборгованістю підприємств в умовах фінансово-економічної кризи* / Т.С. Єдинак // *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. – 2009. – № 3. – С. 54–57. 10. Белокоз О. *Відмінності між вітчизняними та міжнародними підходами до оцінки дебіторської заборгованості торговельних підприємств* / О. Белокоз // *Галицький економічний вісник*. – 2010. – № 3(28). – С. 197–201. 11. Ізмайлова Н. *Оцінка стану дебіторської та кредиторської заборгованості підприємств гірничо-металургійного комплексу України в умовах економічної кризи* / Н. Ізмайлова // *Економічний аналіз*. – 2011. – № 9. Ч.1. – С. 131–137. 12. Кривоконь О.С. *Аналіз дебіторської заборгованості в системі управління підприємством* / О.С. Кривоконь, Н.І. Коваль // *Інноваційна економіка: Всеукр. наук.-виробнич. журнал*. – 2012. – № 3. – С. 164–166. 13. Лищенко О.Г. *Аналіз дебіторської заборгованості в системі управління підприємством* / О.Г. Лищенко, Г.М. Безкоста // *Економічні науки*. – 2011. – № 9. – С. 25–28. 14. Нашкерська М.М. *Управління дебіторською заборгованістю у структурі оборотного капіталу підприємства* / М.М. Нашкерська // *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку* : Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. – 2009. – № 647. – С. 136–140. 15. Харакоз Л.В. *Аналіз форм і методів управління дебіторською заборгованістю* / Л. В. Харакоз, А.С. Вдовіна // *Вісник Дніпропетровського університету*. – Серія: Економіка. – 2008. – № 1. – С. 53–57. 16. Хруц Н. *Проблеми управління дебіторською заборгованістю підприємства в сучасних інтеграційних процесах України* / Н. Хруц, І. Білик // *Економічний аналіз*. – 2008. – № 3 (19) – С. 247–250.